

M. CARBONELL I ESTELLER, *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*, Vic, Eumo, 1997, 207 pàgs., mapes, quadres i gràfics. Sense bibliografia al final.

El llibre de Montserrat Carbonell és la culminació d'anys de treball en una línia original, riquíssima i generalment oblidada per la història econòmica i social. El lloc del tot marginal que ocupen la pobresa i els pobres en la historiografia és un bon exemple de com la recerca històrica acostuma a jutjar els fets del passat, fent servir criteris d'important o irrellevant que es basen en una experiència ben distinta, com és la nostra en l'actualitat. Avui, el nostre coneixement directe dels pobres és inexistent; es tracta d'una minoria de les nostres societats que viu en zones segregades, la qual cosa es reforça pel fet que són, cada cop més, immigrants de fora d'Europa, que es mouen pels marges del mercat de treball i de l'organització social.

Però, abans de les reformes que al segle XX han bastit el que diem «Estat del benestar», els pobres constituïen una part molt important de la població europea, a les ciutats i al camp. No només pel seu nombre, sinó perquè la pobresa era un risc ben real per a tothom: la malaltia, els accidents laborals, la viduïtat, portaven sovint de la mà el pas a la indigència. La presència nombrosa dels pobres no és el mateix, però, que una *societat pobre*. Altrament, aquesta pobresa —o, fins i tot, una pobresa creixent— podia coexistir amb la riquesa en expansió d'altres grups de la mateixa societat. El llibre de Montserrat Carbonell mostra clarament «com es desenvolupa la pobresa en un context de creixement i transformacions econòmiques profundes», com era el de la Catalunya del segle XVII.

Les fonts bàsiques emprades en aquest treball han estat els arxius del Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança i el de la Casa de Misericòrdia de Barcelona, tots dos molt rics, desconeguts i catalogats fa ben poc. A més del treball d'arxiu, Carbonell es basa en la literatura europea sobre la pobresa, que coneix bé, i ha après del text, ja clàssic, que Olwen Hufton va dedicar a *The Poor of Eighteenth Century France* com són de complexos fenòmens aparentment senzills d'interpretar, com ara la pobresa.

El llibre s'organitza en quatre parts, per bé que ni els capítols ni els epígrafs estan numerats. A la primera, «Des de baix», Carbonell descriu el creixement demogràfic i econòmic de Catalunya al set-cents —reflexat sobretot a Barcelona, que passà de 30-35.000 habitants el 1716 a 110.000 de dret i 125.000 de fet en 1791-1792— i el procés paral·lel d'alça de les desigualtats socials. Les transformacions que s'esdevenien a l'agricultura catalana —creixent especialització i comercialització, complementarietat entre el conreu i la manufactura de draps— provocaven l'augment de la diferenciació social, de les privatitzacions de terres, agreujades pel sistema hereditari que a Catalunya, com és sabut, privilegiava el primogènit baró i barrava l'accés a la terra de la resta dels gemmans. A més, s'intensificava llavors el control dels mecanismes de comercialització per part d'una minoria i l'endeutament camperol, factors que, tot plegat, nodrien l'emigració del camp a la ciutat.

L'evolució de l'economia catalana al XVIII es complementa amb l'anàlisi —en la qual Carbonell segueix P. Vilar i J. M.ª Delgado— de les conjuntures de la segona meitat del segle: crisi de subsistència i guerres, problemes estructurals de la indústria i el comerç colonial, que abocaven a l'atur i a una necessitat creixent d'institucions benèfiques: la Casa de Caritat es va fundar el 1802, pocs mesos després del final de la guerra amb Anglaterra, durant la qual una Junta de Caritat, formada per notables, havia engegat una Olla pública per tal de minvar la gana de la munió d'afectats

pel tancament de tallers. Les diverses manifestacions de la pobresa a la Barcelona del set-cents queden del tot emmarcades dins el context econòmic d'on sorgien.

A la part final d'aquest capítol, «Pobresa i estratègies per sobreviure: una perspectiva d'anàlisi», Carbonell estudia la definició històrica de la pobresa —que a la darrera del XVIII apareix lligada a la condició de treballador—, assenyala les diferències entre pobresa i indigència i defensa la utilitat del concepte d'estratègies de supervivència, per tal d'entendre les vies que tenien els pobres per a resistir llur situació. S'hi matisa, en darrer lloc, el model proposat ja fa un segle per Rowntree, el primer estudiós de la pobresa pel que fa al cicle de vida familiar, el qual va concloure que les classes treballadores tenien un risc més gran de pobresa en la infantesa, els primers anys de matrimoni (amb els fills menuts) i en la vellesa.

El segon capítol estudia la dinàmica del canvi assistencial a la Barcelona del segle XVIII. Si a la primera part del llibre s'explicava com i per què sorgeix la *demanda* d'assistència, ara s'explica com i qui n'organitza l'*oferta*. La tradició medieval d'hospitals i parròquies es transforma a l'edat moderna. No sols van sorgir noves institucions (la Casa de Misericòrdia de Barcelona es crea entre 1581 i 1584), sinó que es construeix —com ha mostrat Elena Maza Zorrilla a *Pobreza y asistencia social en España, siglos XVI al XX*— una nova definició política i moral de la pobresa: a partir de la idea naixent del treball com a virtut, s'arriba a un model d'assistència que vol prevenir l'ociositat, causa de deshonor sexual (per a les dones) i de delinqüència (per als homes). Les institucions assistencials distingiran cada volta més entre els pobres que no poden i els que poden treballar (els ganduls), als quals s'imposaran mesures de càstig.

Partint del cens de Floridablanca (1787), Carbonell reconstrueix la xarxa assistencial de Barcelona al set-cents i analitza la progressiva assumptió per l'Estat de l'assistència als pobres —reforçada per les mesures desamortitzadores, com ara la venda dels béns dels hospitals, promulgada per Godoy el 1798—, en un intent de privar l'Església de funcions que li donaven una gran capacitat de control social. L'Estat és la principal font de finançament dels centres existents (les subvencions a l'alça de la Reial Hisenda permeten que a la Casa de Misericòrdia el nombre d'acollits passi de 500 el 1748 a 1.500 la dècada de 1780) i en crea de nous, com ara la Casa de Caritat, erigida per ordre de Carles IV el 1802.

Resulta molt interessant la descripció del progressiu control i sotmetiment dels reclusos, el paper que hi fan les normes d'higiene i control (que en el cas de les dones és sobretot «moral», amb assistència continuada i obligatòria als oficis religiosos) i la reorganització de l'espai: les acollides es distribueixen en quatre centres diferents, en funció del seu grau de moralitat. La feminització de les institucions assistencials de Barcelona que descriu Carbonell del segle XVIII recorda el que coneixem de les cases d'expòsits, on el percentatge de nenes, sobretot en períodes de crisi, era sempre superior al de nens. Fóra interessant, doncs, comparar aquesta feminització amb el que s'esdevenia a d'altres institucions, per tal de veure si es tracta, com sembla lògic, d'una tendència general.

El tercer capítol, «L'entramat de la pobresa i el recurs a l'assistència. Les acollides a la Casa de Misericòrdia de Barcelona (1762-1805)», analitza 6.176 trajectòries vitals d'acollides que hi ingressen per primera vegada entre 1762 i 1805, per tal d'escatir qui eren, d'on venien (totes procedeixen de comarques catalanes) i quin era el seu origen professional. Les hipòtesis de Carbonell es refereixen, en primer lloc, als motius pels quals les dones recorrien a l'assistència. Per això, relaciona el nombre d'acollides amb llur edat i estat civil, la conjuntura econòmica de les contrades d'origen (l'existència d'indústria rural, la minva de l'ocupació al camp) i les activitats amb les quals es definien.

L'autora s'interessa, en segon lloc, pel destí que les institucions donaven a les acollides, i conclou que «les institucions assistencials esdevienien un element primordial en els processos migratoris i contribuïen a la integració de la força de treball, especialment femenina, en el mercat laboral» (pàg. 143), sobretot a través del servei domèstic. En afirmar això, Carbonell es basa en l'activitat dels tallers on se'ls ensenyava a cosir, filar i d'altres feines tèxtils que es podrien rendibilitzar al mercat o en projectes com l'elaborat pel bisbe Climent, adreçat al fet que la casa funcionés com a escola de criades, que fóra interessant de conèixer millor. La «reinserció» social de les noies es buscava també orientant-les al mercat matrimonial, com ho mostra la cèdula de 26 de maig de 1771 (pàg. 145), que premiava els menestrals del tèxtil que es casessin amb una noia de la Misericòrdia —a més d'amb una dona qualificada— amb l'accés de franc a l'examen d'oficial. El problema és que «les sortides per contractació de servei domèstic i per raons de matrimoni representaven només el 13,9% de les sortides documentades» (pàg. 145), la qual cosa suggereix que estem més al davant d'un ideal que no pas d'una funció realment aconseguida per aquestes institucions. De fet, aquesta funció resulta un tant contradictòria amb la visió que s'ha donat abans dels centres com a institucions repressives, on sovintejaven molt les fugides i els reingressos.

A l'últim, la quarta part del llibre, «El petit crèdit sobre penyora: el Mont de Pietat de Nostra Senyora de l'Esperança de Barcelona (1751-1808)», mostra una línia d'investigació complementària a la de la pobresa, a la qual Carbonell es va dedicant des que va publicar la seua tesi i que ha donat com a resultat esplèndid l'organització, a la Universitat de Barcelona, del seminari «Crédito urbano y consumo en la Europa preindustrial, 1650-1850».

Les conclusions del llibre són, en primer lloc, que «hi ha un nexce clar, encara que complex, entre les diverses pautes migratòries i el recurs a l'assistència» (pàg. 190). Es podria aprofundir en la complexitat d'aquesta relació: ¿les acollides, eren emigrants «fracassades» a la ciutat o la mateixa existència d'institucions assistencials podia haver creat en part una demanda d'assistència, en atraure gent que vivia al camp en una pobresa gran?; ¿hi havia institucions d'assistència rurals o ajudes de les parròquies, capaces de retenir els indigents al seu medi? La segona conclusió és que hi ha un «nexce entre emigració femenina, aprenentatge a les institucions assistencials i formació del mercat de treball» (pàg. 191). Es tractaria d'una via alternativa d'aprenentatge femení, ja que l'aprenentatge formal mitjançant els gremis estava prohibit. L'ensinistrament en les manufactures tèxtils i les tècniques de confecció es relaciona tant amb la formació del mercat de treball femení com amb el matrimoni. És suggerent la idea de la inserció en el servei domèstic, que permet estalviar per al dot i «integrar-se» així en el matrimoni, però també caldria recórrer a d'altres fonts en aquest cas. La possibilitat de formar un dot mitjançant el treball al servei domèstic tindria un interès addicional perquè, com afirma l'autora, el dot, sobretot l'aixovar, representava una reserva modesta per empenyorar quan calia.

D'altres conclusions del treball són que «la mendicitat esdevé una estratègia que apareix majoritàriament a la vellesa»; que «el recurs al petit crèdit urbà sota la forma d'empenyorament d'objectes (robes, llana en brut, olles, coberts, botons de plata o joies) era una estratègia a curt termini»; i «l'enorme importància de les xarxes de parentiu en les estratègies de supervivència de les gentes treballadores».

La relació entre dones i pobresa, establerta al títol, no s'arplega a les conclusions. Sobre aquest problema, cabdal no tan sols per a l'estudi de l'economia del passat sinó de les actuals (car els estudis a hores d'ara continuen mostrant que pertànyer al gènere femení és, a totes les societats i classes socials, un factor de risc pel que fa a la

pobresa), l'obra de Montserrat Carbonell suscita més interrogants dels que respon. Crec que la raó és una certa disparitat entre el que troba —que la majoria dels qui recorren a les institucions assistencials a Barcelona la segona meitat del XVIII, és a dir, dels pobres, són dones— i com s'explica el que troba. La conjuntura econòmica local, les crisis, els problemes econòmics estructurals poden explicar-nos per què hi ha pobres a la Barcelona del set-cents, però no pas per què la majoria en són dones.

En primer lloc, moltes dones ingressaven (o hom les ingressava) per raons relacionades, més que amb la pobresa, amb el fet de ser «dipositàries de l'honor familiar» (pàg. 117). La funció que Carbonell encertadament anomena «domesticació» de les acollides és molt important i, és clar, s'explica per raons diferents a la conjuntura econòmica i política. En segon lloc, aquelles dones que recorren a l'assistència per ser pobres, que en són la majoria («la feminització de les institucions assistencials... respon al major risc d'empobriment», pàg. 118), ho fan per motius *que se sumen als que provoquen la pobresa dels homes* i que tenen a veure amb les menors possibilitats de les dones al mercat de treball, llur menor qualificació, llurs salaris molt més baixos i llurs possibilitats, més reduïdes, de trobar feina, ja que entre elles la identificació amb un ofici es redueix durant el segle XVIII (pàg. 146). Això les fa molt dependents dels homes de llurs famílies i explica que, en absència d'ells, les dones hagin de recórrer a l'assistència. Carbonell estudia l'estat civil de les acollides i mostra que «òrfenes i desemparades» de totes les edats en constitueixen el 70,3% (quadre 9). A més, «l'absència del marit serà un dels arguments recurrents en les sol·licituds d'ajut assistencial» (pàg. 31). El marit hi manca per traspàs (les segones noces són més freqüents entre els homes), però també per d'altres motius: segons el *Vezindario* de 1787 hi ha 2.020 casades més que casats a Barcelona i això és degut no sols a les lloves sinó també —possibilitat que no és considerada en el llibre— per l'abandonament de la llar.

Tot plegat, la major pobresa de les dones i llur necessitat d'assistència molt més gran s'expliquen per factors que van més enllà de la conjuntura econòmica i dels trets de les economies comarcals: als arxius de la Misericòrdia o de la Casa de Caritat trobem el punt d'arribada (ser indigent, dependre de la caritat pública) d'un procés llarg. Del que ha dut les dones a indrets semblants, resta per saber encara si fa no fa tot.

Al marge de l'interès indubtable de les fonts emprades i de l'estudi de casos que s'hi presenta, l'aportació clau del llibre de Montserrat Carbonell és la de posar sobre la taula una qüestió desatessa pels historiadors i la de mostrar on cal buscar per tal d'entendre la pobresa de les dones. Amb les seues pròpies paraules, «seria interessant aprofundir en l'estudi de la dinàmica interna dins de la pròpia família per veure com les expectatives, les necessitats i els desitjos de cada membre canvien i generen diferents graus de tensió i conflictes» (pàg. 54).

CARMEN SARASÚA
Universitat Autònoma de Barcelona

Christopher HAMLIN, *Public Health and Social Justice in the Age of Chadwick: Britain, 1800-1854*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

L'interès que suscita entre els historiadors el debat sobre les condicions de vida dels treballadors anglesos durant la Revolució Industrial encara està lluny d'haver-se satisfet.